

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרב יעקב ח' חרל"פ

השבת ואומות העולם

האיסור על הנכרי לשבות – עיון הלכתי-מחשבתי

מבוא

במאמר זה ננסה לברר את סוגיית איסור שמירת שבת של גוי לפי התלמוד והמדרשים, וכפי שהיא מתבארת על-ידי המפרשים הראשונים ובספרות האחרונים. בתורה נאמר: "אך את שבתתי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם" (שמי ל"א, יג) וכן: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שם, שם, יז). על הקשר המיוחד שבין עם ישראל לשבת עמד המדרש:

"תני רשב"י אמרה שבת לפני הקב"ה רבש"ע, לכולן יש בן זוג ולי אין בן זוג. א"ל הקב"ה: כנסת ישראל היא בן זוגך, וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, אמר להם הקב"ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת, כנסת ישראל היא בן זוגך, היינו דבור (שמות כ') 'זכור את יום השבת לקדשו'" (בראשית רבה י"א, ט).

ממדרש זה אנו למדים ששמירת שבת שנצטוו בה ישראל היא ערך סגולי, שכן היא מסמלת קשר מיוחד בין ישראל לבין אלוהיו, מעין קשר של נישואין, אך עדיין אין למדים מכאן שקיים איסור לעמים אחרים לשמור שבת. ולא זו בלבד; אנו מוצאים בכתבים קדומים¹ עדויות על שמירת השבת שפשטה בעולם הקדום בקרב הגויים².

1. בכתבי פילון אנו מוצאים את ההשקפה שהשבת היא יום חג השייך לכל משפחת העמים: "כאשר נשלם כל העולם כולו בהתאם לטבעו שהמספר שש המושלם, כבוד האב את יום השביעי הבא אחרים, בהללו אותו ובקראו אותו קדוש. אכן, הוא חג לא לעיר אחת או למדינה אחת, אלא לכל היקום ואותו לבדו ראה לקרוא בצדק (חג) כללי וגם חג הלידה של העולם" (בריאת העולם, סי' ל; וראה גם חיי משה, 21). עדויות על שמירת השבת שפשטה בעולם הקדום אנו מוצאים גם בכתבים של היסטוריונים נכרים. כך מביא אבנוסטינוס בשמו של סיניקה: "שהוא מגנה את השבת יותר מכל המצוות של דת ישראל, לפי שעל ידה מאבד אדם לבטלה את החלק השביעי מימי חייו, והוא מביע צער שמנהגיה של אומה ארורה זו... התפשטו בכל הארצות, ומתוך כך דומה הדבר כאילו המנוצחים חקקו חוקים למנוצחים" (De civitate Dei VI 11); עיי' י"ל ברוך [עורך], ספר השבת, ת"א.
2. ראה גם י' היינמן, יהודים ויהדות בעיני העולם ההלניסטי, בתוך: **היהדות בעיני העולם העתיק**, חוברת סוגיות בתולדות עם ישראל, מרכז זלמן שזר; (מופיע גם בציון, ד, תרצ"ט, עמ' 149-159). לפי היינמן, היהודים ההלניסטיים התנגדו להשקפה שהשבת מיוחדת לעם ישראל, וראהו כערך אוניברסלי.

אבל בתלמוד ובמדרשי חז"ל אנו מוצאים שאומות העולם לא רק שלא נצטוו על שמירת השבת אלא שנאסרו בשמירת שבת³, ואם שומרים שבת מתחייבים בעונש מוות⁴. פרק א יוקדש אפוא לבירור מהות האיסור של שביתת הנכרי לפי התלמוד והמדרשים, בפרקים שלאחריו נתרכז בתפיסת הראשונים והאחרונים את המקורות התלמודיים ובהוספות ההלכתיות שנתנו בסוגיה זו.

פרק א – מהות האיסור לאור התלמוד והמדרשים

במקורות באים שני טעמים עיקריים המסבירים מדוע נאסרה שמירת השבת על גוי. הטעם הראשון, הבא בתלמוד הבבלי (סנהדרין נח, ע"ב), מסתמך על הפסוק "ויום ולילה לא ישבתו" (בר' ח', כב). הטעם השני, הבא במדרש שמות רבה (כ"ה, ו), הוא טעם מחשבתי; שמירת השבת על-ידי הגוי היא התערבות בקשר המיוחד בין הקב"ה ובין עם ישראל. טעם זה מופיע בכמה וריאציות בספרות המדרשית.

1. מהות האיסור לפי שיטת הבבלי

שיטת הבבלי, שהוצגה לעיל, באה במסכת סנהדרין נח, ע"ב:

"ואר"ל: עובד כוכבים ששבת חייב מיתה שנא' (בר' ח', כב) 'ויום ולילה לא ישבתו' (רש"י): 'וקא דריש ליה לא ישבותו ממלאכה דאזני אדם נמי קאי ולא תימנא לא ישבותו אהך ששה עמים דקרא קאי כלומר לא יצטלון לא יפסק מלהיות' ואמר מר אזהרה שלהם זו היא מיתתן. אמר רבינא אפילו שני בשבת. וליחשבה גבי ז' מצות? כי קא חשיב שב ואל תעשה, קום עשה לא קאי חשיב, והא דינין קום עשה הוא וקא חשיב קום עשה ושב ואל תעשה נינהו".

ריש לקיש לומד מתוך הפסוק "ויום ולילה לא ישבתו" – ציווי לאומות העולם שאסור להם לשבות ממלאכה ביום השבת. רבינא מוסיף שלא רק ביום השבת, שבו עם ישראל שובת, נאסר עליהם לשבות, אלא אפילו באחד משאר ימות השבוע, משום שהנלמד מהפסוק הוא שלא יהיו יום ולילה תמימים ללא עבודה; הרי שנאסר עליהם לשבות גם באחד מימי השבוע.

2. פריצת הקשר הייחודי בין הקב"ה ובין עם ישראל

המקור הקדום ביותר בא במכילתא דר"י, כ"תשא, פרשה א, על הפסוק: "ושמרו בני ישראל את השבת... בני ובין בני ישראל אות הוא לעולם..." (שמי ל"א, טז-יז) – "ביני ובין בני ישראל ולא ביני ובין אומות העולם". מהמכילתא נראה, שבאו לאסור על גוי לשבות בשבת משום שיום זה הוא מיוחד לברית שבין הקב"ה לישראל, אבל אין שום איסור על גוי לשבות ביום אחר.

מקור אחר הוא המדרש שמות רבה כ"ה, ו על הפסוק בשמי ט"ז, כט: "ראו כי ה' נתן לכם השבת...":

3. ראה להלן בבלי סנהדרין נח, ע"ב.

4. ראה גם גישתו של אי וויס, שביתת עכו"ם, שנתון ברי"אילן, תשכ"ג.

"ומהו 'נותן לכם'? לכם ניתנה, ולא לאומות העולם. מכאן אמרו אם יבואו מבני נח וישמרו את השבת לא דיים שאין מקבלים שכר אלא שחייבים מיתה שנה' (בר' ח'), (כב) 'יום ולילה לא ישבותו' ואזהרה לבני נח זהו היא מיתתן וכן הוא אומר (שמ' ל"א, יז) 'ביני ובין בני ישראל אות הוא לעולם...' משל למלך יושב ומטרונה יושבת כנגד, העובר ביניהן – חייב מיתה".

מדרש זה הוא שילוב של שני הטעמים לאיסור שביתת הגוי. בתחילה, המדרש מביא את הסיבה שהובאה בבבלי סנהדרין לעיל מהפסוק: "יום ולילה לא ישבותו". אמנם במדרש לא מובא חידושו של רבינא "אפילו שני בשבת", ונראה מכך שהמדרש חולק על דבריו של רבינא, וסובר שאיסור שביתת הגוי הוא אך ורק ביום השבת. שיטת המדרש היא מוכרחת מתוך הנימוק השני שנותן המדרש ("ביני ובין בני ישראל... משל למלך יושב ומטרונה יושבת כנגד העובר ביניהן חייב מיתה"). לפי נימוק זה, הרי ברור שהאיסור על גוי לשבות הוא רק ביום השבת, שהיא המטרונה שיושבת כנגד המלך (וגוי ששבות הרי הוא כעובר ביניהן, אבל כשהוא שובת בשאר ימים אין שום פגיעה במלך ובמטרונה). אך ייתכן לומר שהמדרש אינו בא ללמדנו דין גוי ששבת, אלא בא להדגיש ששבת שייכת אך ורק לבני ישראל, וגוי ששבות לא רק שאינו מקבל שכר, אלא אף עובר על איסור. המדרש מביא את הפסוקים שמהם הוא לומד שלגוי אסור לשבות, ואינו טורח להביא את חידושו של רבינא שלגוי אסור לשבות אף בשאר ימות השבוע, משום שאין זה מענייננו כאן.

מקור נוסף הוא דברים רבה פ"א, יח:

"וא"ר יוסי בר חנינא: גוי ששמר את השבת עד שלא קבל עליו את המילה חייב מיתה, למה? שלא נצטוו עליה, ומה ראית לומר גוי ששמר את השבת חייב מיתה, א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: בנהג שבעולם מלך ומטרונה יושבין ומסיחין זה עם זה, מי שבא ומכניס עצמו ביניהם אינו חייב מיתה? כך השבת הזו בין ישראל ובין הקב"ה שנה' 'ביני ובין בני ישראל', לפיכך כל גוי שבא ומכניס עצמו ביניהם עד שלא קיבל עליו לימול חייב מיתה...".

מדרש זה לא הביא את הפסוק "יום ולילה לא ישבותו" כמקור לאיסור שביתת הגוי; כנראה הבין פסוק זה לפי הפשט שעניינו בהבטחה שעונות השנה לא יפסיקו לתפקד ("עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבותו"), ואינו ציווי על בני נח שלא יפסיקו ממלאכתם, אלא הביא המדרש פסוק אחר כמקור לאיסור שביתת הגוי – שמ' ל"א, יז: "ביני ובין בני ישראל אות הוא לעולם..." ברור שממקור זה אפשר ללמוד שאיסור שביתת הגוי הוא רק כששבות בשבת, ולא כחידושו של רבינא בבבלי סנהדרין, שהאיסור הוא אפילו אם שובת בשני בשבת.

ועוד, מהמדרש עולה שהאיסור על גוי לשבות הוא לפני שמל את עצמו – "גוי ששמר את השבת עד שלא קבל עליו את המילה חייב מיתה" – משמע שאם מל עצמו אף שעדיין לא טבל, מותר לו לשמור את השבת, ואילו במקורות הקודמים מצאנו: "עובד כוכבים ששבת חייב מיתה", דהיינו כל אימת שיש עליו שם של עובד כוכבים, אסור בשמירת שבת עד שיתגייר גיור גמור, כלומר גם מילה, גם טבילה וגם קבלת מצוות, ואין די במילה כדי שיוכל לשמור שבת.

גם מדרש "לקח טוב" מציג את גישת המכילתא שהוצגה להלן, רק מסתמך על פסוק אחר. המדרש על הפסוק: "ראו כי ה' נתן לכם השבת" (שמי ט"ז, כט), דורש: "לכם ולא לשאר אומות שנא' 'לא עשה כן לכל גוי'" (תהי' קמ"ז, כ).

3. שיטות תלמודיות שונות

מהבבלי, ביצה טז, ע"א, משמע לכאורה שגם על הגויים מוטל החיוב של שמירת שבת, ולא זו בלבד אלא שהם ייענשו על שלא שמרו את השבת:

"א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל מצות שנתן להם הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ משבת שנתן הם בצנעא שנאמר (שם' ל"א, יז) 'ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם'. אי הכי לא לענשו נכרים עלה (רש"י שם: "ואנן אשכחן שחזר הקב"ה להענישן על התורה ועל המצוות דכתיב 'זרחה משעיר למו הופיע מהר פאלן...") אודועי אודעינהו, מתן שכרה לא אודעינהו, ואי בעית אימא: מתן שכרה נמי אודעינהו נשמה יתירה לא אודעינהו...".

מפשוט הגמרא משמע, שלדברי ר' שמעון בן יוחאי, הסובר ששבת ניתנה בצנעה לעם ישראל, קשה, מדוע אם כן נענשים הגויים על אי שמירת שבת והרי אינם יודעים שמצווה לשבות בשבת, ותירצה הגמ', שעצם מצוות השבת ניתנה בפרהסיא והגויים יודעים על מצווה זו, ולכן נענשים כשאינם מקיימין אותה, ומה שניתן בצנעה זה מתן שכרה. התירוץ השני להסבר הצנעה הוא עניין הנשמה היתרה. אך ראה בהמשך (פרק ב) את הניסיון ליישב את הגמרא בביצה (טז, ע"א) על-פי שיטת הרמב"ם.

ממקור תלמודי נוסף אפשר ללמוד שגר תושב צריך לשמור שבת – מהבבלי יבמות מח, ע"ב על הפסוק בשמי' (כ"ג, יב): "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר":

"והגר זה גר תושב. אתה אומר זה גר תושב או אינו אלא גר צדק, כשהוא אומר 'וגרך' אשר בשעריך' (שם' כ', י) הרי גר צדק אמור, הא מה אני מקיים 'והגר', זה גר תושב".

מדברי הגמרא מובן שהפסוק "וינפש בן אמתך והגר" בא לרבות שגר תושב חייב לשמור שבת, אולם דרשה זו מקורה במכילתא, ושם נמצאת תוספת: "והגר זה גר תושב... גר תושב הרי הוא בשבת כישראל ביום טוב".⁶ הרי שמדברי המכילתא אנו למדים שהוא רק חייב לשמור שבת כישראל ביו"ט, כלומר שמותר לו לעשות מלאכת אוכל נפש, ואם כן הרי אינו עובר על האיסור שלא לשבות.

פרק ב – שיטות הראשונים

הראשונים נחלקו האם האיסור על הגוי לשבות עניינו דווקא בהענקת משמעות וייחוד ליום השבתה, או שהגוי נאסר לשבות גם ללא ייחוס של משמעות מיוחדת ליום השבתה, וכל עניינו הוא מנוחה או הפסקת הפעילות.

6. עיין שם רש"י, תוספות ושאר ראשונים.

7. עיין בבלי כריתות ט, ע"א, ד"ה "דת"ר גר תושב": בתו' יבמות מח, ע"ב, ד"ה "זה".

1. שיטת רש"י

משיטת רש"י על הסוגיה בבבלי סנהדרין (שם) משמע שהאיסור של גוי לשבות הוא איסור של שבייתה בכל מקרה, אף כשהגוי שובת באחד מימי השבוע לצורך מנוחה בלי שום כוונה ליצור יום מיוחד שבו כולם שובתים. רש"י לומד זאת מהדרשה על "ויום ולילה לא ישבתו"; לדעת רש"י, איסור לגוי שיעבור עליו יום מימי השבוע מבלי לעבוד עבודה. וכך מבאר שם רש"י את דרשת התלמוד ואת דברי רבינא:

"עובד כוכבים ששצת ממלאכתו יום שלם חייב מיתה שנא' יום ולילה לא ישבתו וקא דריש ליה לא ישבתו ממלאכה דאזני אדם נמי קאי ולא חימא לא ישבתו אהך ששה עתים דקרא קאי כלומר לא יצטלו ולא יפסקו מלהיות" (רש"י שם נח, ע"ב).

ובהמשך שם על דברי רבינא "אפי' שני בשבת" כתב רש"י:

"פשיטא לא גרסי' דהא טובא קמ"ל דאזני אדם קאי. אמר רבינא אפי' שני בשבת, לא חימא שציתה דקאמר ר"ל לשום חובה קאמר, דלכוין לשבות כגון בשבת שהוא יום שציתה לישראל או אחד בשבת שצותחין בו, אלא מנוחה בעלמא קא אסר להו, שלא יצטלו ממלאכה ואפי' יום שאינו צר שציתה, שני בשבת יומא קאמר דלאו יום צר שציתה נקט, וה"ה דהוה מצי למינקט שלישי ורביעי".

רש"י איננו גורס "פשיטא" בשאלת התלמוד, משום שלדעתו, לולא דרשת התלמוד היינו מבינים את הפסוק "ויום ולילה לא ישבתו" כמתייחס לעונות השנה; כביכול התורה מבטיחה שמכאן והלאה עונות אלו לא יחדלו לתפקד, ולכן זקוקים אנו לדרשה שמלמדת אותנו שכוונת הפסוק היא שבני אדם לא יפסיקו לעבוד. רבינא מוסיף שלא נטעה ונחשוב שהאיסור הוא רק כשהגוי שובת מתוך חובה, כגון ששובת בשבת או אפילו ביום ראשון שבו הגויים שובתים, ולכן הוסיף שהאיסור הוא עצם המנוחה, ולא משנה מהו המניע, אף אם שובת במטרה לנוח, גם זה אסור.

יוצא, לדעת רש"י, שלדרשה מהפסוק "ויום ולילה לא ישבתו" אין שום קשר לדרשות שהובאו במדרשים דלעיל; לפי הדרשות האלו, האיסור לגוי לשבות הוא אך ורק ביום השבת שבו נצטוו ישראל לשבות.

2. שיטת הרמב"ם

מעיון בדעת הרמב"ם נראה שהוא סובר שהאיסור על הגוי לשבות הוא רק אם הגוי רוצה "לחדש דת". כלומר, כשהשביתה שלו נובעת מכך שהוא סבור שליום זה יש ייחוד מסוים ולכן מצווה לשבות בו, ולא משנה אם הוא שובת ביום השבת או שהוא שובת ביום אחר מימות השבוע. אבל אם הגוי שובת משום שהוא רוצה לנוח, אין זה בכלל האיסור. וכך הוא פוסק בהלכות מלכים פ"י ה"ט:

"וכן עכו"ם ששבת אפילו ביום מימות החול, אם עשה לעצמו כמו שבת חייב מיתה, ואין צריך לומר אם עשה מועד לעצמו. כללו של דבר אין מניחין אותו לחדש דת ולעשות מצות לעצמן מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצות, או יעמוד בתורתו ולא יוסיף ולא יגרע, ואם עסק בתורה או שבת או חדש דבר מכין אותו ועונשין אותו, ומודיעין אותו שהוא חייב מיתה על זה אבל אינו נהרג".

מה שקשה לשיטתו הוא שבפסוק "ויום ולילה לא ישבתו" לא מצוין שאיסור השבתה הוא בגלל סיבה מסוימת, אלא משמע ממנו שעצם השבתה אסורה⁸. אולם אפשר להביא ראיה לשיטת הרמב"ם מהתלמוד מסכת ביצה:

"א"ר יוחנן: ... כל מצות שנתן להם הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ משבת שנתן להם בצנעא... אי הכי לא לענשו עליה נכרים על השבת אודועי אודעינהו, מתן שכרה לא אודעינהו" (ביצה טז, ע"א).

משאלת הגמרא "אי הכי לא לענשו..." וגם מתירוצה מובן שהנכרים נתבעים על שאינם שומרים שבת ונענשים על כך. הבנה זו נוגדת מה שלמדנו, שגוי ששבת חייב מיתה. הרי למדנו שלא רק שהגוי אינו מחויב לשמור שבת, אלא אם ישמור את השבת, הרי הוא עובר עבירה ונענש על זה. אך לדעת הרמב"ם, שהאיסור על גוי לשבות הוא רק אם שובת לצורך מצווה ולא אם שובת לצורך מנוחה, נוכל להסביר את שאלת התלמוד דלעיל בצורה אחרת. לפי "ההווה אמינא" של הגמרא, שבת ניתנה לעם ישראל בצנעה והגויים לא שמעו על מצווה זו, אם כן מדוע גוי שמחדש יום שביתה נענש על שביתתו, והרי הוא איננו יודע כלל שקיימת מצוות שביתה לעם ישראל?! וגם אם הגוי שובת, מסתבר ששביתתו היא לצורך מנוחה ואיננה בכלל האיסור. לפי הרמב"ם, הגמ' תירצה שעל מצוות השבת הגויים שמעו, רק על מתן שכרה הם לא שמעו, ולכן גוי ששובת לצורך מצווה נענש⁹.

את גרסת הגמרא לפי שיטת הרמב"ם מסביר בעל "יד רמה"¹⁰. לפי דבריו, הגרסה בתלמוד לאחר דברי ריש לקיש "עובד כוכבים ששבת חייב מיתה" היא "פשיטא" (בניגוד לגרסה לפי רש"י; ראה לעיל). הוא מסביר שהגמ' הבינה את דברי ריש לקיש כמוסבים על גוי ששובת ביום המנוחה המיוחד לגויים, וברור שעושה זאת מטעם ע"ז וחייב על זה, ולכן תמה התלמוד "פשיטא". על "פשיטא" זה תירץ רבינא שריש לקיש בא לחדש שבכל יום ששובת בו הגוי, לא רק בימים שמיוחדים לגויים, נאסר הוא בשביתתו וחייב על שביתתו מפני שהוא מחדש דת, וכך הם דבריו שם:

"והרב רבי משה מוקים לה... בקובע שבת לעצמו שנמצא בודה דת מלבו, ולהאי סברא הא דמקשינן פשיטא הכא מפרשי לה דקא ס"ד בוי בשבת קאי, ואמטול הכי כי מתמהינן פשיטא כיוון דודאי לשם ע"ג קא עביד היינו עובד ע"ג, ומפרקינן לא נצרכה אלא אפילו לשלישי בשבת דלא קביעא ביה שבת לע"ג אפי"ה כיון דקבעה לשם שבת חייב לפי שבדה דת מלבו".

אך הסבר זה קשה, שכן בתקופת ריש לקיש, אמצע המאה השלישית, עדיין לא התקיימו ימי השבתון המיוחדים, ודאי שלא שבתון יום ו' הבא כדוגמה אצל רמ"ה, שהרי הדת המוסלמית עדיין לא נוסדה. ואף אם נרצה לומר שיום ו' שכתב הוא רק דוגמה, וכוונתו לשבתם של הנוצרים שהוא יום א', גם זה לא ייתכן, שהרי התקנה שעל הנוצרים לשבות ביום א' היא תקנה מאוחרת יותר (תקנת יום א' נתקנה בוועידת לודקיא שהייתה כנראה בשנת 341 לסה"נ, תקנה 29) ובוודאי שלא לזה נתכוון ריש לקיש, ולא מצאנו יום שבת אחר לאומות העולם בתקופת ריש לקיש.

8. עיין **תורה שלמה**, פי נח, אות קיד.

9. ראה חדושי מהרש"א, ביצה טז, ע"א, ד"ה "אי הכי", וכן שם, חדושי אגדות, ד"ה "לא לענשו".

10. רבינו מאיר אבולעפיא מטוליטולא, סנהדרין נח, ע"ב, ד"ה "וואמר ר"ל".

11. רמב"ם, הלכות מלכים, י, י.

ודאי אפוא שכוונתו של ריש לקיש הוא בגוי ששובת ביום השבת של ישראל, ואיננו כהסבר הרמב"ם וה"יד רמה". ואם כך שאלת הגמ' "פשיטא" אינה מובנת.

3. שיטת "יד רמה"

הסבר נוסף לשאלה "פשיטא" מביא ה"יד רמה". לדעתו, בשאלה זו מסתמכת הגמרא על המקורות הנוספים שהובאו לעיל, שלפיהם הסיבה שאסור לגוי לשבות בשבת היא משום שעל ידי כך עובר על איסור גזל, שהרי השבת ניתנה לישראל. לכן שואלת הגמרא "פשיטא" – לשם מה זקוק ריש לקיש ללמוד את האיסור של גוי לשמור שבת מהפסוק "ויום ולילה לא ישבתו". ותירץ רבינא שמהפסוק הני"ל אנו לומדים שלגוי נאסר לשבות אפילו בשני בשבת, פרט שלא היינו מסיקים מהסיבה של גזל, שהרי יום שני לא נמסר לעם ישראל לשבות בו. וכך כתב שם:

"ומתמהינן פשיטא דקס"ד דבשביתה שהוא לשם חובה קא מיירי, כגון אלו הערביים ששובתים ביום ו' לשם ע"ג, ואפי' היכא דשובתין בשבת לשום שמים כיון דלא איפקוד עלה, הוה ליה כגזל. ופריק רבינא לא נצרכא אלא לשלישי בשבת שאין כאן שום חובה כלל אלא לנוח בעלמא, כיון שמתכוין לשבות חייב לפי שנראה כקובע שבת לעצמו ובודה דת מלבו".

לחזוק שיטתו אפשר להוסיף עוד מקור: בשאלה "פשיטא" מסתמכת הגמרא גם על המדרש אודות המלך והמטרוניתא שמי שעובר ביניהם חייב מיתה, כלומר כשגוי שומר שבת הוא כאילו מפריד את הקשר שבין הקב"ה לבין עם ישראל. מדבריו נראה ששילב בין שיטת רש"י ובין שיטת הרמב"ם, שלדבריו אסור לגוי לשבות ביום שלישי לצורך מנוחה כרש"י, אבל הסיבה שהוא נותן לאיסור זה היא כרמב"ם: אף כשגוי שובת לצורך מנוחה זה נראה כבודה דת, כיוון שאנשים יטעו לומר ששביתתו היא לצורך דתי. נראה שמה שהביאו לשלב בין שתי השיטות הוא הבנה שמהפסוק "ויום ולילה לא ישבתו" משמע שבכל מקרה אסור לגוי לשבות, ואין לייחס חשיבות למניע. לכן הוא לא הסכים עם שיטת הרמב"ם שלצורך מנוחה מותר לגוי לשבות, אך מאידך גיסא הוא השתמש בסיבה שהביא הרמב"ם, שהאיסור הוא מטעם חידוש דת.

4. שיטת המאירי

המאירי הלך בעקבות הרמב"ם, באומרו שהאיסור על גוי לשבות הוא רק כשקובע לעצמו יום מנוחה שנראה כיצירה של דת חדשה, אך חידש בסיבה לאיסור זה. הסיבה שהשביתה דווקא היא נאסרה על הגוי, ולא קיום שאר המצוות¹¹, היא משום שעל ידי שמירת שבת או אף על ידי שביתה באחד מימי השבוע, אנשים יטעו ויחשבו את הגוי לאדם מישראל ויבואו ללמוד ממעשיו. וכך כתב:

"בן נח שראינוהו מתחסד וקובע לעצמו ימי מנוחה שבת או יו"ט ראוי ליענש... ולא סוף דבר בשקובע את עצמו על שלנו, והוא הרמוז כאן בגוי ששבת שעונשין אותו ואומרין לו או שיקבל עליו מצוות או לא יחדש בנמוסיו משלנו, אלא אף בשקבע לעצמו ימים אחרים כמו שאמרו כאן אף בשני בשבת שאין מניחין אותו לחדש בו ולקבוע יום חג לעצמו לשבות בו מתורת חג, שזה נראה כמו שהוא מבני עמנו וילמדו אחרים הימנו, אבל שאר מצוות אין מונעין הימנו" (סנהדרין נט, ע"א, ד"ה "בן-נח").

לפי סברתו מובן מדוע האיסור הוא רק כשקובע לעצמו יום מנוחה ולא כשנח יום אחד במקרה, כי כשנח במקרה ולא קבע לעצמו יום מנוחה לא יבואו לטעות בו שהוא יהודי. מדעתו אפשר להסיק שרק שמירה של יום מנוחה קבוע שנמשך יממה שלמה, יכולה להביא לידי טעות שאדם זה משתייך לעם ישראל, מה שאין כן בקיום שאר המצוות, שאינן מתמשכות זמן ארוך כל כך או שאינן תדירות כשבת, ולא יביאו לידי טעות זו. על פי סברתו אפשר שאיסור שמירת שבת חל רק על הפרט, הגוי, ששומר שבת, שהרואים אותו יכולים לטעות בו שהוא יהודי, אבל כשאומה שלמה של גויים מחליטה על יום מנוחה והדבר מפורסם, לא יהיה בכך איסור, משום שלא יבואו לטעות בהם שהם יהודים.

לסיכום, מדינונו עולה, שרש"י סובר שמהות האיסור הוא השביתה והמנוחה, ואילו דעת הרמב"ם היא שהאיסור על הגוי חל רק כ"מחדש דת", כלומר כנותן משמעות דתית ליום השביתה. כמובן הראינו שה"יד רמה" שילב בין דעת רש"י ובין דעת הרמב"ם, והמאירי הלך בעקבות הרמב"ם.

פרק ג – שיטות האחרונים בדין "גוי ששבת"

לאחר שהראשונים ביררו את מהות האיסור ואת תוקפו, באו האחרונים ועסקו בעיקר בבירור ההגדרות ההלכתיות של האיסור. הם דנו בכמה נושאים עיקריים: האחד – מהי ההגדרה של המושג "יום". האיסור שנובע מן הפסוק "יום ולילה לא ישבתו" (ראה לעיל פרק א) תלוי בפרשנות למושג "יום" – האם היום הוא התקופה של לילה ויום (כמו בישראל), או יום ולילה שלאחריו (כמו אצל אומות העולם).

הנושא השני שעסקו בו הוא מהי הגדרה של "שביתה" – שביתה מלי"ט מלאכות שנאסרו על ישראל, או שביתה בעלמא, שביתה ממלאכות שיש בהן קיום העולם. במילים אחרות, האם כוונת המושג בפסוק "יום ולילה לא ישבתו" היא שביתה בדומה לישראל, או "שביתה" במובן הפשוט של המילה. שאלה נוספת שהאחרונים נותנים דעתם עליה היא איזה גוי נאסר בשביתה; האם כל גוי, או שיש גוי שיוצא מאיסור זה, למשל גוי שאינו דבק בהנהגת הטבע, או גוי שמל עצמו. האחרונים עוסקים גם בנושא תחולת האיסור: האם מבני נח או מקבלת התורה.

1. בירור מושג ה"יום"

דיון נרחב בסוגיה זו התפתח בעקבות דיונו של ר' יהודה רוזנאס, בעל "פרשת דרכים", בשאלה האם לאבות שהיו בתקופה שלפני מתן תורה היה דין של בני נח, או שיצאו מדין בני נח ונכנסו לסטטוס של בני ישראל (לפי המדרשים¹², האבות שמרו תרי"ג מצוות לפני מתן תורה). אחת מהראיות שהביא כדי לתמוך בדעה השנייה, עולה מתוך המדרשים האומרים שהאבות שמרו שבת, ואילו היה להם דין בני נח הרי אסור להם לשמור שבת משום שגוי ששבת חייב מיתה. וכך כתב שם:

"ויש סעד לזה מדאמרינן בב"ר סדר וישלח ויחן את פני העיר... הדא אמרה ששמר יעקב השבת קודם שניתן... וקשה, דהא קיי"ל בפ"ד במיתות, דבן נח ששבת חייב מיתה... ואי"כ איך שמרו יעקב ויוסף את השבת, אלא ודאי דיצאו מכלל בני נח ואפילו להקל"י (שם, דרך אתרים, דרוש ראשון).

12. משנה קדושין ד', יד. בראשית רבה ע"ט, ז.

ראיה זו הביאה את בני דורו ואת האחרונים המאוחרים לתקופתו ללבן את גדר ה"יום". רבים מגדולי האחרונים דחו את הראיה שהביא, ונתנו הבחנות שונות באיסור שביתת הגוי. אחת מהבחנות שנתן בעל ספר "פנים יפות"¹³ היא שהאיסור על גוי לשבות הוא דווקא ביום ובלילה שאחריו, שהם המסגרת של "יום" בבני נח. הוא למד זאת מפשטות הכתוב "יום ולילה לא ישבתו" – "יום" ואחריו ה"לילה", ואילו בעם ישראל "השבת" וכן "היום" מתחיל בלילה.

לפי המדרש האומר שהאבות שמרו שבת, הכוונה ששמרו שבת לפי המסגרת שתהיה בעם ישראל לאחר מתן תורה, כלומר שהשבת מתחילה בלילה ולאחריו היום. כיוון שכך אין קושי משמירת שבת בזמנם לבין האיסור על גוי לשבות; הרי האבות היו יכולים לעשות מלאכה במוצאי שבת, ועל ידי כך לא להפר את האיסור של "יום ולילה לא ישבתו", ומאידיך גיסא יכלו לשמור על שבתם של ישראל בכך שנמנעו מלעשות מלאכה בליל שבת וביום השבת:

"וכי איך שמר אברהם שבת שלא נצטוו עליו ודוחה לאו ד"יום ולילה לא ישבתו... ונראה דל"ק כי קודם מ"ת היה הלילה נמשכת אחר היום... וכן הוא אומר כאן יום ולילה לא ישבתו היינו שלא ישבתו יום ואח"כ לילה... אבל שמירת שבת של אברהם אבינו היה כמו שיהיה אחר מתן תורה דהיינו שהיום הולך אחר הלילה... וכן הוא לדורות בבני נח, אינם חייבים כששבת בא' בשבת אלא אם שבת בלילה שלאחריו עד גמר הלילה..." (שם, פרשת נח, ד"ה "יום ולילה").

בעל "ערוך לנר"¹⁴ על מסכת סנהדרין, דף נח, ע"ב, כתב שלפי הסבר זה אפשר גם ליישב תוספתא שהובאה בר"ש משנן במסכת מכשירין פ"ב, מ"ז במשנה ששם נאמר:

"מצא בה (בעיר שגרים בה יהודים וגויים) תינוק מושלך, אם רוב עובדי כוכבים – עובד כוכבים, ואם רוב ישראל – ישראל, על מחצה על מחצה – ישראל".

הר"ש הביא בשם התוספתא:

"מצא בה תינוק מושלך, מחצה למחצה – מטילין עליו שני חומרין, פי' שני חומרין לענין איסורין, דמחמירין עליו כישאל, דאסרו בנבילות ומחמירים עליו ככותי כי היא... דעובד כוכבים העוסק בתורה...".

והקשה בעל "ערוך לנר" מה יעשה תינוק זה בשבת. כאן הרי אי אפשר להטיל עליו את החומרות גם של ישראל וגם של גוי, משום שאם ישמור שבת, אסור לו בגלל החומרה של גוי, ואם לא ישמור שבת, הוא עובר משום החומרה של היותו ישראל. ה"ערוך לנר" משיב שלפי הסברה של ה"פנים יפות", יש עצה פשוטה – לשמור שבת כפי שעם ישראל נוהג, ולעשות מלאכה במוצאי שבת, וכך נמצא התינוק מקיים גם את השבת של עם ישראל, וגם אינו עובר על איסור של "יום ולילה לא ישבתו".

אך בהמשך שם דוחה בעל "ערוך לנר" הסבר זה משום שמהמדרשים שהובאו לעיל עולה שיש איסור לגוי לשמור שבת של עם ישראל גם משום שהשבת היא אות בין ה' ובין ישראל, ואיסור זה ודאי שהכוונה בו לשבת כפי שישראל נצטוו – "לילה ויום". גם בספרו "בנין ציון" דחה את שיטת ה"פנים יפות", וכתב שגם איסור השביתת שנלמד מהפסוק של

13. ר' פנחס הלוי הורוויץ.

14. הרב יעקב עטלינגר.

"יום ולילה לא ישבותו", כוונתו ללילה ויום, כפי שנהוג בעם ישראל. שהרי הלכה זו שהיום אחר הלילה נלמדת במשנה בחולין (ה', ה) מברייתו של עולם (ועיי"ש בבלי, שם, פג, ע"א). לכן לדעתו, אין סברה שהאיסור של "יום ולילה לא ישבותו" יהיה שונה בבן נח. אמנם בפסוק בא ה"יום" לפני ה"לילה", אך לדעתו אין זה מוכיח ולא כלום: היום נכתב לפני הלילה רק כי הוא העיקר. כך מצאנו גם בפסוקים המופנים לעם ישראל שנכתב בהם היום לפני הלילה, כגון "והגית בו יומם ולילה". וכך כתב שם:

"לא נלע"ד, שהרי ילפינן דיום הולך אחר הלילה מברייתו של עולם כדאמרינן (חולין פג, ע"א) ומהיכא תיתי שיהיה בב"י שיעור אחר של חשבון היום, ואי משום דכתיב: "יום ולילה לא ישבותו ולא בלילה ויום, הרי סדר הכתוב לכתוב כן להקדים יום משום דהוא עיקר טפי כדכתיב: "והגית בו יום ולילה" והרבה כן... ולכן, כיון שבכל המקרא הקדים יום ללילה אין ראיה ממה דכתיב "יום ולילה לא ישבותו", דיש חשבון זמן אחר בבן נח מבישראל ("בנין ציון", ח"א תשובה קכו).

ראינו אפוא שתי תפיסות בהגדרת השבת שהגוי נאסר בשביתה; תפיסה אחת מגדירה את השבת כמשך זמן של לילה ואחריו יום, תפיסה שנייה מגדירה את השבת כיום ולילה.

2. לבירור הגדרת ה"שביתה"

מהדין שהתפתח כדחיה לראיה שהביא בעל "פרשת דרכים" (ראה לעיל) נתגלו הגדרות שונות גם ל"שביתה". בעל "בנין ציון", שם, מבחין בין איסורי מלאכה ליהודי במסגרת הל"ט מלאכות לבין המלאכה שעל הגוי לעשות בשבת. לפי דעתו, גורי איסור מלאכה בשבת שניתנו בסיני הם מיוחדים לעם ישראל, דהיינו "מלאכה" ולא "עבודה". כך יוצא שאדם המעביר מחט מרשות היחיד לרשות הרבים הרי זה עושה מלאכה, ואילו המעביר חפצים כבדים באותה הרשות אינו מתחייב במלאכה. הלכה זו נתחדשה בסיני ולכן היא תקפה רק ביחס לעם ישראל, ואילו אומות העולם, שנאסר עליהם לשבות ממלאכה, לגביהם האיסור הוא על מלאכה במובן הפשוט, כלומר טרחה מרובה. לכן גוי שיעביר משא כבד אף באותה רשות, לא שבת, ואם יעביר מחט מרשות הרבים לרשות היחיד אינו נקרא עושה מלאכה; במקרה כזה יעבור הגוי על איסור של "יום ולילה לא ישבותו".

על הגדרה זו חולק בעל "דברי יוסף"¹⁵. לדעתו, יש מחלוקת בין הבבלי במסכת סנהדרין דף נח, ע"ב לבין המדרש ב"ר פ"א, יח אשר להגדרת המלאכה שנצטוו בני נח לעשות במשך כל ימות השבוע. לדעת הבבלי, האיסור נובע מהפסוק "יום ולילה לא ישבותו", כלומר, הגוי נצטוו לעסוק דווקא במלאכה שיש בה האלמנט של "יישוב העולם"; העברת משא ממקום למקום אינה בהגדרה זו. לדעת המדרש, הגוי נצטוו לעשות דווקא מלאכה שנאסר על ישראל לעשותה. העברת משא כבד באותה הרשות לא תיזקף לגוי כעשיית מלאכה גם לא לפי המדרש.

"דווקא מלאכה שהיא בגדר לישוב העולם: חרישה, וקצירה, זריעה, בנין וכדומה... שצריך לעשות מלאכה ששייכת לישוב העולם, ואם בדרך משל כתב ומוחק וצובע וכדומה אף שלא שמר שבת לא קיים מצוות יום ולילה... ואילו לדברי המדרש ה"ל שכתב ואמר ר' יוסי בר חנינא גוי ששומר את השבת... חייב

15. יוסף שווארץ, נדפס בירושלים, שנת ברכ"ת, שאלה כד.

מיתה... בנהוג שבעולם מלך ומטרונה יושבין ומסיחין זה עם זה מי שבא ומכניס עצמו ביניהם אינו חייב מיתה. הרי שהאיסור על הגוי הוא לשמור את שבתו של הישראל, ולכן אם הוא יעסוק באחת מלי"ט מלאכות שנאסרו על הישראל לעשות בשבת הרי שלא שמר שבת" ("דברי יוסף", שאלה כד).

3. הגדרת "גוי" בקשר לאיסור השביתה

לפי בעל "חמדת ישראל", ה"גוי" לענייננו הוא הערל, שלא נימול. הוא מסביר שגוי שכבר קיבל עליו את מצוות המילה, אף שמבחינה הלכתית עדיין אינו בגדר "ישראל", מותר לו לשבות, הואיל ומילה מסמלת את ההשתחררות מהנהגת הטבע, בעוד האיסור על שביתה הגוי הוא משום שהגוי מונהג על פי הטבע. כך יובן המדרש בדברים רבה פ"א, יח: "וא"ר יוסי בר חנינא גוי ששמר את השבת עד שלא קבל עליו את המילה חייב מיתה". ממדרש זה משמע ששמירת השבת של גוי תלויה בקבלת מצוות המילה. אם קיבל עליו את מצוות המילה, שמוותר הוא בשמירת השבת, ואם לא קיבל עליו את המילה, אסור בשמירתה. סברה זו איננה מובנת, שהרי כל עוד לא קיבל הגוי על עצמו את שמירת כל המצוות, הוא בכלל גוי! אך לפי הסברו של בעל "חמדת ישראל" אפשר להבין את סברת המדרש:

"דאם מקבל עליו למול שוב יכול לשמור את השבת כיון דמצוות מילה הוא להורות שאין אנחנו תחת הטבע, ולכן משנה עצמו מכפי שנברא להורות זה, ולזאת אף בן נח שמקבל עליו מצוות מילה יש לו שייכות לשבת" ("חמדת ישראל" קונטרס נר מצווה, אות נט).

כלומר, בהתאם לסברה זו, שמירת השבת איננה קשורה לישראל דווקא, אלא שייכת לכל אדם המאמין בהנהגה על טבעית, ולכן גם גוי שמאמין בכך, מותר לו לשמור את השבת. במקום אחר הוא מסתמך על המדרש בפרשת שלח, ומוכיח שגוי מונהג על פי הטבע וישראל מונהגים שלא על פי הטבע. זהו הקו המפריד בין יהודי ובין גוי לעניין שמירת השבת:

"מכאן אמרו אם יבואו בני נח לשמור שבת שאין מקבלין שכר שנה' יום ולילה לא ישבותו, וכה"א 'ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם'... משל למלך ומטרונה יושבת כנגדו העובר ביניהם חייב מיתה" (קונטרס "נר מצווה" אות מח, עמ' קח).

מדרש זה קשה משום שהסיבות שהוא נותן נראות כסותרות, שהרי הלימוד מהפסוק "יום ולילה לא ישבותו" הוא שהגוי נאסר לשבות בכל אחד מימי השבוע, ואילו מהמשל של "מלך ומטרונה" משמע שהאיסור הוא רק לשבות בשבתם של ישראל. לדעתו, אפשר להסביר את המדרש הנ"ל לפי שיטת הפוסקים, שבן נח אינו מצווה שלא לעבוד ע"ז בשיתוף¹⁶. את הסברו הוא תולה בפירוש ר"י אברבנאל¹⁷: כיוון שישראל מושפעים ישירות מהקב"ה, הם שובתים כפי שהקב"ה שבת, אבל בני נח המונהגים על ידי כוחות הטבע, אל להם לשבות, שהרי כוחות הטבע אינם שובתים מעת הבריאה. לדעת ריש לקיש, הגוי חייב מיתה כששבות, משום שאינו דבק בהנהגתו שלו. זוהי כוונת המדרש בהביאו את המשל על "המלך והמטרונה"; כוונתו ללמדנו שהשבת שייכת רק לבני ישראל היות שהם

16. שרי"ע, או"ח, סי' קנ"ו, סעיף א, הגהות הרמ"א, שם.

17. שמות כ"ג, ד"צ ירושלים תשכ"ד, עמ' רכח.

ה"מטרונה" של הקב"ה, מה שאין כן הגויים, שלא רק שלא נצטוו על שמירת השבת, אלא כששומרים, הרי הם כזר העובר בין המלך והמטרונה, ולכן חייבים מיתה. לפי הסבר זה הוא מיישב את הקושי היאך שמרו האבות את השבת, והרי ב"נח ששבת חייב מיתה!! ותשובתו – הקב"ה אמר לאברהם "צא מאיצטגנינות שלך"¹⁸, "אין מזל לישראל", הוזה אומר, כיוון שהאבות לא הונהגו על ידי המזל, היה באפשרותם לשמור את השבת. לאור זה מובנת שיטת הרמב"ם (שהובאה לעיל) שאיסור שביתת הגוי בשבת חל רק כשקובע לו יום מנוחה:

"כיון דהשפעתו ע"י מזלות צריך לידע זה תמיד, ולא יסור זה ממחשבתו וכמו דישראל מזהרין לידע תמיד שאינם תחת המזלות כן ב"נ הוא להיפך צריך שידע שאינו תחת השי"ת רק באמצעות הטבע ולכן אסור לקבוע לו יום מנוחה, משא"כ כשאינו קובע לעצמו יום מנוחה... כיוון דיום ולילה לא ישובתו אינו אזהרה לחייב ב"נ על השביתה בלבד רק על מצוות השביתה כמשל למלך ומטרונה" ("יחמדת ישראל", שם).

4. תחולת האיסור

תחולת האיסור של שביתת גוי קשורה קשר ישיר לציווי על שמירת שבת על עם ישראל. תוקפו של האיסור נובע מהרצון שלא לפגוע בבלעדיות של עם ישראל בקשר עם הקב"ה, קשר המתבטא בשמירת שבת. ממילא, כל עוד שישראל אינם מצווים על השבת, ואינם מבטאים את הקשר, גם האיסור על הגוי אינו תקף. אכן זו דעת של בעל "פרשת דרכים זוטא"¹⁹, על-פי המדרש שלהלן:

"אמר ריב"ח: גוי ששמר את השבת עד שלא קיבל עליו את המילה חייב מיתה... ומה ראית לומר גוי ששומר את השבת חייב מיתה א"ר חייא ב"א אר"י: בנהג שבעולם מלך ומטרונה יושבים ומסיחים זה עם זה מי שבא ומכניס עצמו ביניהם אינו חייב מיתה? כך השבת הוא בין ישראל ובין הקב"ה שנא' 'ביני ובין בני ישראל' לפיכך כל גוי שמכניס עצמו ביניהם עד שלא קיבל עליו למול חייב מיתה" (דברים רבה, פרשה א).

עולה אפוא מדברי ר' יוסי בר חנינא במדרש, שאיסור שביתת הגוי אינו נלמד מהפסוק של "יום ולילה לא ישובתו", אלא מטברה שהשבת היא אות בין הקב"ה לישראל, ואסור לגוי להפר את האות על ידי שמירתה. לדברי המדרש יוצא, שהאיסור על גוי לשבות תוקפו חל רק לאחר שנצטוו ישראל על השבת, שאז נהפכת השבת לאות בין ישראל להקב"ה, אבל לפני מתן תורה אין שום סיבה לאסור על הגוי לשבות בשבת. לכן אין שום מקום לשאלה איך שמרו האבות על השבת. מצד שני, היו שחשבו שהאיסור הוחל עוד לפני מתן תורה ואינו תלוי בתוקף הציווי של שמירת שבת ובזמן תחולתו. כך עולה מדבריהם של ה"פרשת דרכים", "ה"פנים יפות" וה"ערוך לנר" (שהובאו לעיל בסעיפים הראשונים של פרקנו).

פרק ד – היבטים מחשבתיים של ההלכה

ההלכה שלגוי אסור לשבות, העסיקה לאורך כל הדורות את חכמי ישראל, והם ניסו לתת הסברים לאיסור זה. מצוות שבת היא חריגה מכל המצוות. בעוד שבשאר המצוות,

18. בראשית רבה מ"ד, יד.

19. הרב יעקב צבי יאליש, נדפס בקרקא תרמ"ה, אות א.

הגוי מותר בשמירתן ומקבל שכר עליהן²⁰, בענייננו אין הדבר כך; הגוי נאסר בשביתה, ואם שבת, נענש על כך. חכמי ישראל ניסו ללוות את האיסור בטעמים מחשבתיים. מצאנו שלושה קווי מחשבה: יש מי שהדגישו שהשבת ייוחדה רק לישראל בתור מתנה וגמול לעבודת ה', ואין לאומות העולם זכות להשתתף בה; יש שהראו שהשבת היא גורם מבחין בין ישראל ובין הגוי ואין לטשטש ייחוד זה במתן הזכות לגוי לשבת. אחרים הדגישו שהשבת היא זמן של הזדמנות לעבודת ה' הצרופה, ואין למי שאינו עובד ה' חלק בהזדמנות זו. נביא להלן את הטעמים בשם אומריהם, ונתח את תפיסותיהם: ה"פרקי דר"א" מתייחס לשבת כאל "כלי חמדה" שהקב"ה מנחילה רק לאהובים עליו, ומי שלא קיבלו אותה אינם יכולים להשתתף במתנה זו:

"ברא יום השביעי לא נאמר בו מלאכה ולא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר שהוא שמור לדורות... למה הדבר דומה לאחד שהיה לו כלי חמדה ורצה להנחילה לבנו העובד אותו, כך הקב"ה יום שבת מנוחה שהיה לפניו רצה להנחילה לישראל... (שם, פ' יח).

ספר "שבלי הלקט השלם" מתסמך על "פרקי דר"א" הנ"ל כמקור למה שאומרים בתפילת שמונה עשרה של שחרית בשבת: "ולא נתתו ה' אלוקינו, לגויי הארצות, ולא הנחלתו, מלכנו, לעובדי פסילים, וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, כי לישראל עמך נתתו באהבה, לזרע יעקב, אשר בס בחרת" (ענין שבת עו). אולם סיבה זו יכולה להסביר רק מדוע הגוי נאסר לשבות ביום השבת שבו שובתים בני ישראל, אבל עדיין לא מובן מדוע נאסר עליו לשבות באחד מימי השבוע שאין בני ישראל שובתים בו.

הקו השני שהצגנו לעיל עולה מדבריו של רבי אברהם אבן עזרא. לדבריו, סיבת הדבר היא כדי שנוכל להבחין בין גויים ליהודים. וכך כתב על הפסוק "כי אות היא ביני וביניכם לדוֹתֵיכֶם" (שמות ל"ג, יג):

"ביני, ובמילה כתוב 'ברית' וגם 'אות' וככה בשבת, והגאון אמר כאשר ימצא נמול בפריעה, ידעו המוצאים אותו שהוא מישראל וככה כאשר לא יעשה מלאכה בשבת או לא ישא ויתן בשבת" (הפירוש הקצר, שם).

כלומר, ראב"ע משווה בין מצוות המילה למצוות השבת; כשם שבמצוות המילה נאמר "ברית" וכן "אות" כך גם במצוות השבת נאמר "ברית" ו"אות", וכשם שמילה בפריעה היא להבחין בין יהודים לשאינם יהודים (לדעת הגאון), כך לדעתו היא מצוות שביתה השבת. טעם זה שימש גם את הראי"ה קוק בדבריו בוועידת השבת (אלול, תרצ"ב), בבואו לקרוא לעם לשמור את השבת לא רק כמצווה דתית אלא כמצווה לאומית:

"חוק השבת הוא מציין את היהדות כסימן מובהק וחותם, כשם שהשבת היא חובה דתית לאומית המוטלת על כל אחד ואחד מישראל... כך היא אסורה על בני נח, ללמדנו כמה עמוק הוא הסימן המיוחד של חוק השבת בתור דבר המייחד את ישראל כיחידה ניכרת בפני עצמה בין כל עמי התבל" (ע"פ רבינו, השבת העם והארץ, עמ' לז).

אולם טעם זה, כקודמו, יכול להסביר רק מדוע נאסר על הגוי לשבות ביום השבת שבו עם ישראל שובת, אבל עדיין לא מובן מדוע נאסר על הגוי לשבות גם באחד מימי השבוע.

20. רמב"ם, הלכות מלכים, י"ג.

הרב י"צ מקלינבורג בפירושו לסידור "עיון תפילה" מעלה את הטעם השלישי שהצגנו לעיל – השבת היא יום של התקשרות רוחנית המיוחד רק למאמינים באלוקים. השביתה בשבת היא כדי שהאדם יהיה פנוי מעיסוקים חומריים ויתפנה לעסוק בעניינים רוחניים ובהתקשרות הנפש עם הדברים הנצחיים, ולכן רק אדם שמאמין בחיי הנצח יכול לשבות; אנשים שאינם מאמינים בחיי נצח, נאסר עליהם לשבות:

"שהעיקר בשביתת שבת שתהיה הנפש פנויה מכל העסקים ולהתקשר בדברים המסבבים את החיים הנצחיים, לזה האנשים שאין עסקם רק דברים ארציים וענייני עולם הזה הגשמי, ולא יאמינו בחיי הנפש הנצחיים, מה להם בשביתת הגוף ביום השבת..." ("עיון תפילה", ח"א, עמ' 226).

מדבריו אפשר להבין מדוע נאסר על הגוי לשבות גם בשאר ימי השבוע; הרי כל עניין השביתה הוא אך ורק לצורך התקשרות הנפש לרוחניות, ולכן גם בשאר ימות השבוע אין לאדם לשבות אם אינו מאמין בהתקשרות זו. לאור הסבר זה רוצה הרב יעקובסון, בעל ספר "נתיב בינה"²¹, ללמוד שאומות העולם המאמינים בהישארות הנפש, יהיה מותר להם לשבות בשבת וכן באחד משאר ימות השבוע. בדרך דומה הסביר הרב ש"ר הירש בפירושו לסידור התפילה. הרב הירש כתב שהשביתה בשבת אינה מטעם מנוחה, אלא מטעם של קבלת מרות ה' ושעבוד הפרט לרצון ה', ולכן רק האדם שממליך עליו את ה', הותר לו לשבות, ואילו אלו הרואים בעבודתם את אלילים ואת עיקר הצלחתם, אל להם לשבות:

"יען כי השבת עם המנועותה מכל עשיית מלאכה, עשייה הבאה לכבוש את העולם לעצמו, אינה רוצה להיות אלא ביטוי לקבלת מרות ה' לשעבד את עצמו ועולמו תחת ה'... ולכן לא נתן ה' את השבת שיש לעשותה בשביתת מלאכה לגויי הארצות, שרואים בהשתרשותם בארץ שכבשו... את חשיבותם הלאומית... מנוחת השבת משכינה את ה' תחילה בכיבוש הגשמיות החושנית של עצמם... (שם בתפילת שחרית בשבת על הקטע "ולא נתתו ה' אלוהינו לגויי הארצות")."

גם לפי דעת הרב הירש מובן מדוע גוי נאסר בשביתה אף בשאר ימי השבוע. מדבריו אפשר גם לדייק, שגויים המאמינים בבורא עולם ובציוויים שנתן לבני אדם, יהיה מותר להם לשבות, כדי שיוכלו להתמסר ביום זה להעמקת העיון והלימוד בקשר שבין האדם לבורא.

פרק ה – מעמדו של גר תושב לגבי שמירת שבת

גר תושב הוא גוי שקיבל עליו שבע מצוות בני נח²². אותו גר קיבל עליו שלא לעבוד ע"ז, ולכאורה אם לא ישמור שבת יהא בגדר עובד ע"ז? אם כן, מהו מעמדו ההלכתי לגבי שמירת שבת? רש"י ותוספות נחלקו בשאלה זו. רש"י סבר שגר תושב חייב בשמירת שבת, ואילו התוספות טוענים שמעמדו כגוי ואי לזאת הוא נאסר בשביתה. נתבונן בדברי המכילתא שעליהם נשענה שיטת רש"י. במכילתא, שמות כ"ג, יב, על הפסוק "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך... והגר":

"והגר זה גר תושב. אתה אומר גר תושב או אינו אלא גר צדק? כשהוא אומר (שמות כ', י) 'וגרך אשר בשעריך' הרי גר צדק אמור, הא מה ת"ל והגר, זה גר תושב".

21. הרב י' יעקובסון, שם, ח"א, עמ' 73-74.

22. עין רמב"ם, הלכות איסורי ביאה, י"ד, ז.

מדברי המכילתא מובן, שיש לימוד מיוחד מהפסוק "והגר" שגר תושב מצווה לשמור שבת. כך גם הבין רש"י בבלי יבמות מח, ע"ב (דרשה זו של המכילתא באה שם). כך כתב בד"ה "גר תושב": "שקבל עליו שלא לעבוד עבודה כוכבים ואוכל נבלות והזהירו הכתוב על השבת דמחלל את השבת כעבוד עבודה כוכבים" (רש"י שם).

מדברי רש"י מובן שגר תושב מצווה בשמירת שבת משום שהיא כלולה בקבלה שקיבל שלא לעבוד ע"ז, שהרי המחלל שבת הרי הוא כעובד ע"ז. אך דברי רש"י אלו לכאורה מוקשים, כי גם בן נח מצווה שלא לעבוד ע"ז, ואף על פי כן הוא מצווה שלא לשמור שבת. אך בבבלי כריתות ט, ע"א מצאנו שגר תושב אינו מצווה על שמירת שבת כישראל. וזה לשון הגמ' שם:

"גר תושב מותר לעשות מלאכה בשבת לעצמו כישראל בחולו של מועד. ר"ע אומר: כישראל ביו"ט, ר' יוסי אומר: "גר תושב עושה בשבת לעצמו כישראל בחול. רש"א: אחד גר תושב ואחד עובד כוכבים עבד ואמה התושבים עושין מלאכה בשבת לעצמן כישראל בחול".

ר' יוסי ור' שמעון סבורים שגר תושב אינו מצווה כלל על שמירת שבת, ועושה מלאכה כישראל בחול. אפילו לדעת ר"ע, שהוא המחמיר בעניין עשיית מלאכה בגר תושב בשבת, מותר לגר תושב לעשות מלאכה אוכל נפש בשבת, ואינו מצוה על שמירת שבת כישראל. ואכן בתוספות במסכת יבמות (שם), ד"ה "זה גר תושב", הקשו על פירושו של רש"י: "וקשה דאם כן נפשי להו משבע מצות וממסכת ע"ז (סד, ע"ב) משמע, דבשבע מצות שקבלו בני נח אקרי גר תושב, ועוד דברק ארבע מיתות (סנהדרין נח, ע"ב) אמרינן דעובד כוכבים ששבת חייב מיתה ואפילו בחול כל שכן בשבת, ובפרק ד' מחוסרי כפרה (כריתות ט, ע"א) קאמר ר"ע דגר תושב אין מוזהר על השבת. ונראה דהכא בעושה מלאכה לצורך ישראל דומיא דיוניפוש בן אמתך".

בתחילת דבריהם מוכיחים בעלי התוספות שאי אפשר לקבל את פירושו של רש"י, כי לפי דבריו יוצא שלהיות גר תושב צריך הוא לקבל על עצמו שמונה מצוות, ואילו מהגמרא (ע"ז סד, ע"ב) נלמד שכדי להיות גר תושב מספיק שיקבל על עצמו רק שבע מצוות. בעלי התוספות מקשים, איך ייתכן לחייב את הגר תושב לשמור שבת, הרי הוא בכלל בני נח, שנאסר עליהם לשבות!! הם מביאים את דברי הגמרא (כריתות ט, ע"א) שלכל הדעות שם, אין על גר תושב ציווי לשמור שבת כישראל.

בגלל השגותיו אלה סבורים התוספות שגר תושב לא רק שאינו מצווה על שמירת השבת, אלא הרי הוא בכלל בני נח, שאסור להם לשבות גם בשאר ימות השבוע, לא רק בשבת. הדרשה של המכילתא "והגר" באה לרבות שאסור לגר תושב לעשות מלאכה עבור אדם מישראל, אבל גר תושב לעצמו חייב לעשות מלאכה.

לדעתנו, דחיית התוספות את שיטת רש"י ניתנת לתירוץ, וננסה להלך לענות על השאלות שהוצגו לעיל: לגבי איסור שביתת הגוי – אפשר לומר שהוא נלמד מתיבת "והגר", שגר תושב מצווה על שמירת השבת, ואילו ההלכה שגוי ששבת חייב מיתה, מוסבת על גוי שאינו גר תושב. לגבי הקושי על דעת רש"י, שגם גוי שאינו גר תושב נאסר לעבוד ע"ז – אפשר להסביר על פי מה שכתב בעל ספר "פרי מגדים", שו"ע או"ח סי' שד א"א ו: "גר תושב קבל ז' מצוות ב"נ ושלא לעבוד עכו"ם בשיתוף". לדעתנו, איסור ע"ז שמוזהר בו גר תושב שונה מאיסור ע"ז שמוזהר בו הגוי, שכן הגוי אינו מוזהר לעבוד ע"ז בשיתוף, מה שאין כן גר תושב שמקבל על עצמו את איסור ע"ז כמו ישראל, חייב בשביתה בשבת. ואפשר לתרץ, שמאמר זה, "כל המחלל שבת כאילו עובד ע"ז", כוונתו רק למי שנאסרה עליו ע"ז בשיתוף, ולא כלפי מי שמותר לו לעבוד ע"ז בשיתוף.

פרק ו – גר שמל ועדיין לא טבל

גוי שבא להתגייר צריך מילה וטבילה²³. בספרות ההלכתית דנים בשאלת גוי שעבר מילה אך עדיין לא טבל – מה מעמדו באותה השבת שבה נמצא במצב הביניים הזה, האם יש לדון אותו כיהודי, או לדונו כגוי, שאז נאסר בשביתה?

בספר "דברי יוסף" (ת' כד) מובא מקרה שקרה בירושלים בשנת תר"ח, שנת ייחד גר צדק²⁴ ונימול ביום ג', ולא הספיק עדיין לטבול עד שבת, ושלחו לו מבי"ד של האשכנזים שמוכרח לעשות מלאכה בשבת היות שגוי ששבת חייב מיתה, וכל עוד שלא טבל לא נכנס עדיין לכלל ישראל, והכריחוהו לכתוב את שמו, וכתב בדמע. כשנודע הדבר בעיר בין תלמידי החכמים התרעמו על הפסק הני"ל.

דעת ה"דברי יוסף" שגר שמל אע"פ שלא טבל עדיין, לענין שמירת שבת הרי הוא כישראל גמור. וסברתו מבוססת על כך שבשתי מצוות בתורה מופיעים הביטויים "ברית" ו"אות": במצוות מילה ובמצוות שבת, ולכן לדעתו מי שנימול ויש עליו ברית ואות, מצווה עליו לקיים גם את מצוות השבת. הוא מסתמך גם על המדרש שכבר הובא לעיל: "זאמר ר' יוסי בר חנינא גוי ששימר את השבת עד שלא קיבל עליו את המילה חייב מיתה למה שלא נצטווה עליה". וכך כתב:

"וכל הראיות שהביאו לו לסתור דבריו דחה בבי' דיו עד שבעזר השם אני סתרתו דבריו ולא היה לו עוד פתחון פה והודה ובוש שחטא והחטיא, דהיינו מאחר שכבר נימול אף שלא טבל לענין שבת הוא כישראל, ואף שלשאר דינים איננו כישראל עד שטבל...". ("דברי יוסף", שם).

שאלה זו, האם גר שמל ולא טבל נאסר עליו לשמור שבת או שהמילה שנעשית בו מספיקה כדי לאפשר לו לשמור את השבת, הופנתה לרב יעקב עטלינגר. בעקבות זאת נתעורר ויכוח בין חכמי ירושלים. הרב ר' אשר לעמיל²⁵ מירושלים, שהורה לגר לעשות מלאכה, כתב לו תשובה ארוכה להסביר את שיטתו. הרב עטלינגר פירסם תשובה זו בבטאון "שומר ציון הנאמן" (חוברות קנד-קנח). מתשובה זו עולה שהרב לעמיל לא חזר בו מהוראתו שאסור לגר שמל ולא טבל לשמור שבת, ולא כפי שהובא בספר "דברי יוסף" שלבסוף הודה שטעה. עיקר סברתו היא שהיות שנפסקה הלכה כחכמים וכר' יוחנן בבבלי יבמות מו, ע"ב, דאינו גר עד שימול ויטבול (וכך פסקו הרמב"ם²⁶ והשו"ע²⁷). לכן, לדעתו, יש לו עדיין דין של גוי ואסור הוא בשמירת שבת. הוא הביא גם את שיטת הר"ן²⁸ שסבר שגר שמל ולא טבל גרוע מגר תושב, שגר תושב נגיעתו ביין אינו אוסרו מדין יין נסך, ואילו גר שמל ולא טבל, אוסר במגעו את היין. סברת הר"ן היא, שכיוון שגר תושב כבר קיבל על עצמו שלא לעבוד ע"ז, לכן יינו אינו יין נסך, ואילו גר שמל ולא טבל, עדיין לא קיבל על עצמו את המצוות, ולכן עד שיטבול הוא עדיין בסטאטוס של גוי.

את הראיה שהביא בעל "דברי יוסף" מהמדרש, שחשבה לראיה שאין עליה תשובה, דחה הרב לעמיל בנימוק שאין למדין הלכה מפי מדרש או אגדה²⁹. ועוד, בפסוק נאמר "ביני

23. יבמות מו, ע"א.

24. ראה א"י פרומקין, **תולדות חכמי ירושלים**, ח"ג, פ"ז, ו, שכתב שהגר היה ממרוקו.

25. היה רב בגאלין לפני עלייתו לירושלים.

26. רמב"ם, הל' איסורי ביאה, י"ג, ו.

27. שו"ע, יו"ד, רסח, סעיף ב.

28. חידושו על הר"ף, ע"ז, כו, ע"ב.

29. ירושלמי פאה ב', ד, חגיגה א', ח; נוב"י תנינא, יו"ד, קסא.

ובין בני ישראל אות היא לעולם" (שמי ל"א, יז), והרי ברור שכל עוד שלא מל ולא טבל אין עליו שם ישראל. אם כן איך כתוב במדרש שרק אם מקבל עליו למול כבר יכול הוא לשמור שבת?! אלא בהכרח צריך לומר שכוונת המדרש שקיבל עליו למול, כלומר שקיבל עליו וכבר מל, וכן צריך לומר שגם טבל:

"כיון דקיי"ל כחכמים וכו' יוחנן דאינו גר עד שימול ויטבול... וכיון קיי"ל כרשב"ל גוי ששבת חייב מיתה... והרי כ"ז שלא טבל אינו גר ועדיין הוא ב"נ א"כ במאי נפקע ממנו מצות יום ולילה לא ישבותו... והנה הר"ן ס"ל דגר שמל ולא טבל גרע מג"ת, דג"ת מקבל מהשתא וקבלה דגר אינה אלא אלאחר שיטבול... ושוב ראיתי במדרש רבה ואר"י"ח גוי ששמר את השבת עד שלא קיבל עליו את המילה חייב מיתה... הרי משמע להדיא בשקבל למול אעפ"י שלא מל ולא טבל אינו חייב מיתה. אמנם כבר אמרו ז"ל בירושלמי פ"ב דפאה שלא מל ולא טבל אינו חייב מיתה והובא ברשב"י ב"ב קל, ב' דאין למדין הלכה מפי מדרש או אגדה ותוספתא... ועוד יל"ד במדרש הא פשיטא דבקבלה למול ולא מל עדיין לא יכונה בשם ישראל והאיך אפשר להכניס ראשו בין הקב"ה ובין עם ישראל, אלא לומר קיבל לאו דוקא אלא ר"ל קיבל ומל הי"נ י"ל דר"ל עד שלא קיבל ומל וטבל כדינו דשלתן מעכבין להלכה..." ("שומר ציון הנאמן").

בהמשך (שם) מביא ר' אשר לעמיל את דברי המהרש"א, שבת דף לא, ע"א, על גר שבא להתגייר על מנת שימנו אותו לכהן גדול, ובא לפני הלל וגיירו ואמר לו ללמוד תורה, וכשהגיע לפסוק "והזר הקרב יומת" (במדבר א', נא) הבין שאיננו יכול להיות כהן גדול (הגמרא, שם). המהרש"א הקשה שם איך גיירו הלל, והרי אין מקבלין גרים שבאים להתגייר עבור הנאה כל שהיא, ותי"ר, שהלל לא גיירו עד שלימדו שגר איננו יכול להיות כהן גדול, ומה שכתוב "גיירו", הכוונה שרק קיבל עליו עליו לגייר. המהרש"א המשיך שאין להקשות איך לימדו הלל תורה לפני שהתגייר, והרי אסור ללמד תורה לגוי, וענה, שמשעה שהגוי רוצה להתגייר מותר ללמדו תורה:

"ואין להקשות דא"כ האיך למדו תורה קודם שנתגייר, הא אמרינן בפרק ארבע מיתות דעובד כוכבים הלומד תורה חייב מיתה, ד"ל דהכא כיוון שבא לגייר שרי ללמוד תורה" (מהרש"א שבת, דף לא).

מדברי המהרש"א נוכל להקיש וללמוד גם לעניין איסור שמירת שבת לגוי, שהאיסור הוא רק לגוי שלא בא להתגייר, אבל גוי שרוצה להתגייר וכבר נכנס לברית, אינו נכלל באיסור.

אך בתשובה הנ"ל דחה הרב לעמיל סברה זו לאור מה שמצא בספר תשובות רע"א סי' מא. רע"א (שם) נשאל אם מותר ללמד תורה לגוי שרוצה להתגייר לפני הגיור, והביא את דברי המהרש"א הנ"ל שמהם אפשר ללמוד שאין איסור ללמד תורה לגוי שבא להתגייר, אבל סבר שמדברי התוספות (יבמות כד, ע"ב, ד"ה "לא בימי דוד") אפשר ללמוד שהאיסור ללמד תורה לגוי כולל גם את הגוי הבא להתגייר. למעשה, שאלת המהרש"א כבר נמצאת בתוספות, שהקשו איך גייר הלל את אותו גר שבא להתגייר על מנת שימנו אותו לכהן גדול, ותי"ר שבוטח היה הלל דסופו לעשות לשם שמים:

"ובריש במה מדליקין שגייר הלל אותו שאמר גיירני על מנת שתשימני כ"ג... ואע"פ שלא היו מתאמצין להתגייר יודע היה הלל בהן שסופם להיות גרים גמורים כמו שעשה לבסוף" (תוספות שם).

מהעובדה שתירוץ התוספות אינו כתירוץ המהרש"א, לומד רע"א, שלדעת התוספות, כל עוד הגוי לא התגייר, הרי הוא בכלל האיסור שאין מלמדים את הגוי תורה; מה שגיררו הלל זה משום שבתוח היה בו שלבסוף גיורו יהיה לשם שמים. מכאן למד הרב לעמיל גם לעניין האיסור של גוי לשמור שבת; כל עוד הגוי לא נכנס לכלל ישראל, אף שעבר כבר את תהליך המילה, הרי הוא נאסר בשמירת השבת.

בסיכום תשובתו הוא טוען שגם החולקים עליו, הסבורים שגר שמל ולא טבל מותר לו לשמור שבת, יודו, שגוי שמל ולא טבל איננו עובר על איסור חילול שבת אם יעשה מלאכה, שהרי אינו מוזהר עדיין על השבת ולכן, היות שזהו ספק באיסור דאורייתא, גם לדעתם צריך לנהוג לחומרא, כלומר שיעשה מלאכה בשבת.

בתשובה לשאלה הנ"ל כתב הרב עטלינגר בספרו "בנין ציון", ח"א תי' צא, ששאל וחקר איך מתנהלים במקומו שמקבלים גרים, ונאמר לו שמעולם לא הקפידו במקרה שטבילת הגר נתאחרה עד לאחר השבת, שהגר יחלל את השבת. ולדעתו, הסברה לכך היא משום שמרגע שהגר נכנס לברית מילה יצא הוא מכלל דין בן נח. ועוד אמר, שכיוון שמילת הגר נקראת "ברית" וגם שבת נקראת "ברית", לא ייתכן שנצווה על גר שנכנס לברית המילה לעבור על ברית השבת:

"דכבר מצד הסברא יהיה מתנגד אל השכל אחרי שמילת הגר נקרא ברית שמברכים עליה 'כורת הברית...' וגם שבת נקרא 'ברית...' איך נאמר אחר שנכנס לברית האחת יהיה מוכרח להפר ברית האחרת שכרת הקב"ה עם ישראל... ולכן נעלנ"ד, דאף שעדיין לא נכנס לכלל ישראל גמור עד שטבל מכל מקום משעה שנכנס לברית מילה כבר נבדל מכלל בני נח" ("בנין ציון", שם).

בהמשך דבריו שם כתב, שלא רק שמותר לגר שמל ולא טבל לשמור שבת אם ירצה, אלא ייתכן שאף יהיה חייב לשמור על השבת. הראיה לכך לדעתו מעוגנת בסדר הפעולות בתהליך הגירות של עם ישראל בצאתו ממצרים. את המילה עשו בני ישראל לפני צאתם ממצרים, ואת הטבילה עברו רק לאחר מתן תורה (על פי כריתות ט, ע"א) ואילו על השבת נצטוו כבר במרה (על"פ שבת פז, ע"ב) – ואיך אם כן נצטוו על השבת, והרי עדיין לא טבלו, ויש להם דין בן נח! אלא לדעתו, גזירת הכתוב היא – משעה שהגר נכנס למילה כבר נתחייב בשמירת השבת:

"כיוון דפסח אכלו במצרים לאחר שמלו, וטבילה לא היה עד מתן תורה... – והנה בשבת (פז, ע"ב) אמרינן דעל שבת נצטוו ישראל במרה וכן מוכח מהכתובים שכבר קיימו ישראל שבת קודם שבאו להר סיני, שהרי הסיפור של המן שעליו נאמר 'עד אנה מאנתם' היה קודם סיני... וכיון דטבילה לא היה עד סיני, ע"כ קיימו ישראל שבת כשמלו ולא טבלו, אף שב"י מוזהר על יום ולילה לא ישבותו, וע"כ צ"ל או שגזיה"כ היה שלענין שבת יצאו מכלל בני נח... או כאשר כתבנו שע"י שנכנסו לברית מילה נכנסו ג"כ לברית שבת וע"כ"פ איכא למילף מישראל קודם מ"ת, שגר שמל ולא טבל מותר לקיים שבת..." ("בנין ציון", שם).

מקרה נוסף שקרה בירושלים מובא בספר "שמח נפשי"³⁰, על שני גרים שנימולו שם בשנת תרמ"א לשם גירות ועדיין לא טבלו, והגיעה שבת, והורה להם חכם אשכנזי לעשות מלאכה, משום שעוד לא היה להם דין של יהודים גמורים. ובעל "שמח נפש" (שם) חלק על הפסק הזה בהסתמכו על פסקו של הרדב"ז (סימן תע"ט) שגר שמל ולא טבל יצא מכלל

30. הרב שמחה גאגין, נדפס בירושלים תרס"ג.

עכו"ם, ואינו בא לכלל ישראל עד שיטבול, ולכן לדעתו הדין שגוי ששבת חייב מיתה הוא רק בגוי, אבל אדם שיצא מכלל גוי, אע"פ שעדיין לא נכנס לכל ישראל, איננו בכלל איסור זה:

"ואולם ממ"ש הרדב"ז... ורק שיצא מכלל עכו"ם ולכלל ישראל לא בא, שפיר אנו לומדים שאף שאם לא שמר שבת אין לנו להענישם שלכלל ישראל עדיין לא בא אמנם גם אם שמר את השבת פשוט וברור שאין לנו להענישם שמכלל עכו"ם יצא מעת שכל וקבל המצוות..." ("ישמח נפש" עמי יד, אות ג).

ומכוח כך הסיק בעל "שמח נפש" שאע"פ שגור שמל ולא טבל אינו חייב לשמור שבת, משום שעדיין לא נכנס לכלל ישראל, הוא גם אינו בכלל האיסור של גוי ששבת חייב מיתה, משום שעל ידי המילה יצא מכלל בן נח.

לסיכום, ראינו שיטות שונות אימתיות מותר גוי שכוונתו להתגייר בשמירת שבת; חלק מחכמי ירושלים סברו שרק בהיותו יהודי גמור, כלומר רק אחרי מילה וטבילה, יותר לו לשבות בשבת, ואילו לשיטות אחרות, די שיעבור את תהליך המילה כדי להתיר לו, או אף לחייבו, בשמירת שבת.

פרק ז – העונש של גוי ששבת

לפי הבבלי, גוי ששבת חייב מיתה:

"ואר"ל: עובד כוכבים ששבת חייב מיתה... ואמר מר: אזהרה שלהן זו היא מיתתן... וליחשבה גבי ז' מצוות? כי קא חשיב שב ואל תעשה, קום עשה לא קא חשיב (בבלי סנהדרין נח, ע"ב).

דין זה, שגוי ששבת חייב מיתה, מופיע גם במדרשים שהובאו לעיל בפרק א. מהפשט משמע, שמוטל על בי"ד להעניש את הגוי ששבת, כשם שמוטל על בי"ד להעניש את הגוי שעובר על שבע מצוות³¹.

אולם ברמב"ם הלכות מלכים פ"י, ה"ט כתוב:

"עכו"ם שעסק בתורה חייב מיתה... וכן עכו"ם ששבת... אם עשהו לעצמו כמו שבת חייב מיתה... ואם עסק בתורה, או שבת... מכין אותו ועונשין אותו, ומודיעין אותו שהוא חייב מיתה על זה אבל אינו נהרג".

מדברי הרמב"ם עולה שאין חיוב על בי"ד לבצע את העונש, אלא בי"ד רק מזהיר את הגוי ששבת שיש עליו חיוב מיתה. אך צריך להבין איך יסביר הרמב"ם את דברי הגמ' בסנהדרין שם "וליחשבה גבי ז' מצוות", שמהם משמע, שלפי דברי ריש לקיש, שגוי ששבת חייב מיתה, יהיה דינו כדין גויים העוברים על ז' מצוות בני נח הנענשים בפועל. שאלה זו על הרמב"ם נשאלה ע"י הר"ן בחידושיו על סנהדרין נח, ע"ב בד"ה "כותי":

"אבל הרמב"ם ז"ל כתב דאין בחיוב מיתה זו, ובחיוב מיתה שאמרו בכותי העוסק בתורה ובחיוב מיתה בכותי ששבת, אלא שמודיעין אותו שהוא חייב מיתה ומכולן עונשין אותו אם יעשה, אבל אינו נהרג עליה אע"ג דמפשטא דגמי לא משמע הכי מדאמרינן בסמוך גבי כותי העוסק בתורה וליחשבה גבי ז' מצוות דמשמע דמעיקר מצוה היא...".

31. רמב"ם, הל' מלכים, ח', י.

ה"כסף משנה" תירץ שדעת הרמב"ם היא שכן נח נהרג רק על שבע מצוות, ודברי הגמ' שגם איסור שביתת הגוי יצורף לז' מצוות כוונתם רק ביחס לאיסור ולא לגבי העונש:

"ומ"ש אבל אינו נהרג הוא משום דסבירא ליה דאינו נהרג אלא על שבע מצוות... וכן גבי עכו"ם ששבת מקשה הגמ' ולחשבה גבי שבע מצוות... סובר רבינו דה"ק לימנייה בהדייהו, למימר דאסורין בה קאמר, אבל לא לענין קטלא דאינו נהרג אלא על שבע מצוות... אלא כל אינך דאמרינן בהו חייב מיתה היינו חיוב מיתה לשמים בעלמא אבל אינו נהרג" (הלכות מלכים, פ"י ה"ט).

הקושי בתירוץ זה הוא מה הכריח את הרמב"ם להוציא את דברי הגמ' ממשוטם? ה"לחם משנה" (הלכות מלכים פ"י, ה"ט) סובר כסברת ה"כסף משנה", שדעת הרמב"ם שדברי הגמ' "חייב מיתה" הם רק מדרבנן, והסיבה לכך, לדבריו, היא דברי הגמ' בסנהדרין נט, א: "ליכא מידעם דלישראל שרי ולעובד כוכבים אסור"; כלומר, לא ייתכן שיש דבר שלעם ישראל מותר לעשותו ולאומות העולם דבר זה נאסר. והתוספות (שם) הקשו על הגמרא מהשביתה בשבת, שיהודי מצווה לשבות בה ואילו הגוי נאסר בשביתה, ותירצו, שהכלל הזה לא נאמר בדבר שיש בו מצווה. לדעת הלח"מ, הסבר זה קשה, ולדעתו, הקושי הזה הכריח את הרמב"ם ללמוד שאיסור שביתה והעונש עליו הם רק מדרבנן:

"ני"ל טעם לרבינו במ"ש דאין נהרג עליה משום דהוקשה לו מה שאמרו ליכא מידעם דלישראל שרי ולעכו"ם אסור, דהא איכא עכו"ם ששבת... דלישראל מצוה ולעכו"ם אסור... לכך מפרש רבינו דהאי חיוב מיתה מדרבנן הוא וקרא אסמכתא בעלמא..." (לח"מ, שם).

הסבר אחר בדברי הרמב"ם נתן בעל ספר "אהבת עולם"³². לדעתו, כוונת הרמב"ם היא שבי"ד אינו עונש גוי ששבת אם הגוי לא ידע שאסור לו לשבות. אף שבז' מצוות גם אם לא ידע הגוי שהן אסורות הוא חייב³³, באיסור שביתה, שאיננו מונחה על פי ההיגיון האנושי, כל עוד לא ידע על האיסור, אין להענישו. ולכן קודם כל צריך בי"ד להודיעו שאסור בשביתה, ואם שמר שבת לאחר שהודיעוהו, גם לדעת הרמב"ם הוא חייב מיתה ע"י בי"ד:

"ומה שכתב הרמב"ם בגוי ששבת... מודיעין אותו שהוא חייב מיתה אבל אינו נהרג, הפירוש מודיעין אותו שהוא חייב מיתה אם עסק או שבת, אבל אינו נהרג בלא הודיעוהו... דלא שייך שהיה לו ללמוד דלאו כ"ע דינא גמירי... ולפיכך פריך הגמ' ולחשבה גבי ז' מצוות כיוון דדמו להתם דחייב מיתה ב"ד..." ("אהבת עולם", עמוד תורה).

כמוכן, הסבר זה בדברי הרמב"ם הוא קשה מאוד, משום שאם כך מדוע הרמב"ם לא כתב במפורש שהחיוב של המיתה הוא רק לאחר ההודעה, שהרי זה עיקר הדין, ואילו הרמב"ם מתייחס רק לגוי ששומר שבת לפני שהודיעוהו, שזה לא עיקר דין התלמוד. הסבר נוסף בדעת הרמב"ם בא בחידושי מהר"ם שיק. לדבריו, היות שלדעת הרמב"ם, האיסור על שביתת הגוי הוא רק באופן שבא לחדש דת ולא על עצם השביתה, הרי כל האיסור הוא במחשבתו של הגוי, ולא מצאנו על מחשבה עונש של מיתה:

32. הרב שלמה אלגזי, נדפס בקושטא תב/תג.

33. רמב"ם, הל' מלכים, י, א.

"ומטעם זה כיון דאין האיסור מחמת עצמו... אלא הדת שבזדה מלבו ועיקר הדבר הזה בדעה תליא ובמחשבה ועל זה לא מצינו דנהרג רק דינו מסור לשמים" (הני"ל על מסכת סנהדרין נח, ע"ב).

אבל גם הסבר זה אינו עולה בקנה אחד עם קושיית הגמ' "וליחשבה גבי ז' מצות", שהרי מצווה זו שונה במהותה משאר ז' מצוות.

נוכל לדעתנו להסביר את שיטתו של הרמב"ם כך: לדעת הרמב"ם, אמנם משאלת הגמ' "וליחשבה גבי ז' מצות" עולה שהיא סברה שגם על איסור זה של שביתה בשבת הגוי יתחייב מיתה בבית דין, כפי שהוא מתחייב על שאר ז' מצוות, אבל מתירוף הגמרא "קום עשה לא קא חשיב", מובן שהגמ' שינתה מתפיסתה הקודמת, וסברה שעל איסור זה אין הגוי מתחייב מיתה בפועל. נראה שלהסבר זה כיוון המהרש"א כשכתב:

"אבל הנראה לדעת הרמב"ם דכל מה דלא חשיב בהדי ז' מצוות אין נהרגין עליהן. והא דפריך הכא וליחשביה בהדי ז' מצוות הייק דאמאי לא חשבינן לשבת נמי בהדי ז' מצוות ויהיה ב"נ נהרג עליה, ומשני קום עשה לא קחשיב דבקום עשה אין ב"נ נהרג דלא מצינו אפילו בישראל בשום קום עשה שיהיה נהרג בידי אדם..." (המהרש"א חידושי אגדות, סנהדרין, נח, ע"ב).

לסיכום, ראינו, שלעומת הדעה הרווחת שהאיסור הוא ככל האיסורים, ולפיכך גוי שעבר עליו חייב מיתה בפועל, בא הרמב"ם וחידש, שהעונש הבא בתלמוד הוא עונש הרתעתי גרידא, שמטרתו רק להראות את חומרת האיסור, אך בפועל הוא אינו ממומש על-ידי בית הדין.